
РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7(477)+342.72/73(438)(043.5)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.17>

ІНСТИТУТ БІЗНЕС-ОМБУДСМАНА У ВИМІРІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ: ДОКТРИНАЛЬНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Бабій Р.В.,

*аспірант відділу конституційного та муніципального права**Інституту держави і права**імені В.М. Корецького НАН України*

ORCID: 0009-0004-0812-2624

Бабій Р.В. Інститут бізнес-омбудсман у вимірі конституційної економіки: доктринальні та праксеологічні аспекти.

У статті здійснено комплексний доктринальний та праксеологічний аналіз конституційно-правового забезпечення діяльності бізнес-омбудсман в Україні у контексті конституційної економіки. Автор виходить з того, що у сучасному світі відбувається трансформація і модифікація класичного інституту омбудсман, що, насамперед, проявляється у появі нових моделей та розвитку його функціональної спеціалізації щодо захисту окремих категорій суб'єктів конституційно-правових відносин, що обумовлено внутрішніми потребами та національними інтересами держав, необхідністю посилення захисту найбільш вразливих у правовому відношенні верств чи груп населення або використання можливостей омбудсман щодо захисту прав людини в окремих сферах життєдіяльності. Таким інститутом для України є бізнес-омбудсман.

Стверджується, що поява інституту бізнес-омбудсман є свідченням кардинальної зміни уявлень про механізми правового захисту. У парадигмальному вимірі інститут бізнес-омбудсман є інструментом подолання монополії судового захисту як єдиного легітимного способу відновлення прав шляхом утвердження багаторівневої моделі, де правовий вплив реалізується через рекомендації, soft law, репутаційний тиск, медіацію. Це свідчить про трансформацію конституційного принципу верховенства права від суто формально-юридичного до процедурно-комунікативного розуміння.

Доводиться, що бізнес-омбудсман займає особливе місце у парадигмі «доброго врядування», що інституціоналізує принципи підзвітності, прозорості, ефективності; виступає індикатором зрілості адміністративної культури держави; поєднує правові й управлінські механізми регуляції економічних та пов'язаних із ними відносин. Враховуючи це, робиться висновок, що парадигмально бізнес-омбудсман – це не стільки інструмент контролю, скільки інструмент корекції управлінських дисфункцій та усунення недоліків та наслідків поганого публічного адміністрування бізнес-сфери.

Розглядаються основні фактори виникнення інституту бізнес-омбудсман. На основ цього доведено, що генезис інституту бізнес-омбудсман є результатом сукупної дії різномірних детермінуючих позитивних і негативних історико-культурних, політико-правових, соціально-економічних та ідеологічних чинників, що формувалися історично та інституційно в процесі трансформації сучасних держав і правових систем. Йдеться не про одноразовий політико-правовий акт, а про закономірний етап еволюції публічно-правових механізмів захисту прав людини, зумовлений ускладненням соціально-економічних відносин, кризою класичних інструментів адміністративного та судового захисту, зміною ціннісних орієнтирів публічної влади тощо. Таким чином, інститут бізнес-омбудсман постає як похідний інститут, детермінований усім попереднім розвитком суспільного життя.

Ключові слова: омбудсман, бізнес-омбудсман, права людини, конституційна економіка, економічні права, підприємництво, підприємницька діяльність, конституційне право на підприємницьку діяльність, бізнес, правова держава, верховенство права, демократія.

Babiy R.V. The institute of business ombudsman in the context of constitutional economics: doctrinal and praxeological aspects.

The article provides a comprehensive doctrinal and praxeological analysis of the constitutional and

legal framework for the activities of the business ombudsman in Ukraine in the context of constitutional economics. The author's position is based on the fact that in the modern world, the classic institution of the ombudsman is undergoing transformation and modification, which is primarily manifested in the emergence of new models and the development of its functional specialisation in protecting certain categories of subjects of constitutional and legal relations, which is determined by the internal needs and national interests of states, the need to strengthen the protection of the most vulnerable segments or groups of the population in legal terms, or the use of the ombudsman's powers to protect human rights in specific areas of life. For Ukraine, this institution is the business ombudsman.

It is argued that the emergence of the business ombudsman institution is evidence of a fundamental change in perceptions of legal protection mechanisms. In a paradigmatic sense, the institution of the business ombudsman is a tool for overcoming the monopoly of judicial protection as the only legitimate means of restoring rights by establishing a multi-level model where legal influence is exercised through recommendations, soft law, reputational pressure and mediation. This indicates a transformation of the constitutional principle of the rule of law from a purely formal legal understanding to a procedural and communicative one.

It is argued that the business ombudsman occupies a special place in the paradigm of «good governance», which institutionalises the principles of accountability, transparency, and efficiency; acts as an indicator of the maturity of the state's administrative culture; and combines legal and managerial mechanisms for regulating economic and related relations. With this in mind, it can be concluded that, paradigmatically, the business ombudsman is not so much a control tool as a tool for correcting management dysfunctions and eliminating the shortcomings and consequences of poor public administration of the business sphere.

The main factors behind the emergence of the business ombudsman institution are considered. On this basis, it is proven that the genesis of the business ombudsman institution is the result of the combined action of various determining positive and negative historical, cultural, political, legal, socio-economic and ideological factors that have been formed historically and institutionally in the process of transformation of modern states and legal systems. This is not a one-off political and legal act, but a natural stage in the evolution of public legal mechanisms for the protection of human rights, caused by the complication of socio-economic relations, the crisis of classical instruments of administrative and judicial protection, changes in the value orientations of public authorities, etc. Thus, the institution of the business ombudsman emerges as a derivative institution, determined by all previous developments in social life.

In the context of constitutionalism and constitutional economics, this primarily concerns the institutional response to structural imbalances between economic freedom, public administration and excessive regulatory influence of the state on business.

Key words: ombudsman, business ombudsman, human rights, constitutional economics, economic rights, entrepreneurship, entrepreneurial activity, constitutional right to entrepreneurial activity, business, rule of law, supremacy of law, democracy.

Постановка проблеми. Розвиток України як демократичної, правової, соціальної держави, удосконалення правозахисної системи у відповідності до закріплених у Конституції України принципів та з урахуванням міжнародно-правових стандартів зумовлює появу нових соціальних суб'єктів конституційно-правових відносин та демократичних інститутів громадянського суспільства, створення дієвих механізмів реалізації та захисту прав людини. Одним з таких інститутів, діяльність якого направлена на вирішення проблемних питань у сфері забезпечення прав суб'єктів конституційно-правових відносин, є інститут омбудсмана, який, будучи неформальним, незалежним, деполітизованим органом, займає унікальне місце в правозахисній системі як посередник між державою та громадянами. Затребуваність у такому інституті обумовлена доведеною світовим досвідом ефективністю його діяльності щодо утвердження і захисту конституційних прав людини від неправомірних дій держави в особі її органів та посадових осіб.

Трансформація і модифікація класичного інституту омбудсмана у сучасному світі проявляється у появі нових моделей та розвитку його функціональної спеціалізації щодо захисту окремих категорій суб'єктів конституційно-правових відносин, що обумовлено внутрішніми потребами та національними інтересами держав, необхідністю посилення захисту найбільш вразливих у правовому відношенні верств чи груп населення або використання можливостей омбудсмана щодо захисту прав людини в окремих сферах життєдіяльності.

Таким абсолютно новим інститутом для України є інститут бізнес-омбудсмана, функції та повноваження якого дозволяють більш ефективно налагоджувати конструктивний діалог між державою та бізнес-спільнотою. Йдеться насамперед про створення сприятливих умов, нормативно-правової

бази та стимулювання підприємництва, яке відіграє важливу роль у досягненні інноваційного, продуктивного і сталого економічного розвитку країни, зміцнення конституційного права підприємців щодо захисту свободи підприємницької діяльності, сприяння бізнес-спільноті у боротьбі з сучасними викликами та проблемними питаннями розвитку підприємництва в складних політичних та соціально-економічних умовах.

Стан опрацювання. Формування наукової думки щодо інституту бізнес-омбудсмана ґрунтується на широкому діапазоні публікацій вітчизняних і зарубіжних авторів, які досліджували генезис, розвиток та окремі аспекти функціонування як інституту класичного омбудсмана, так і подальших його модифікацій. Так, висвітленню проблематики розвитку інституту омбудсмана, в яких обґрунтовані наукові концепції щодо різних моделей інституту омбудсмана та особливостей їх функціонування, присвятили свої дослідження такі вітчизняні вчені, як О. Агеєв, С. Банах, Ю. Барабаш, О. Батанов, Л. Голяк, І. Дідковська, Н. Заворотнюк, К. Закоморна, Н. Карпачова, О. Марцеляк, Г. Мурашин, Н. Наулік, Ю. Шемшученко та ін.

Метою статті є обґрунтування доктринальних та праксеологічних підходів до розуміння інституту бізнес-омбудсмана з позиції конституційної економіки.

Виклад основних положень. Конституція України встановлює фундаментальні засади функціонування держави. Ключова роль серед цих засад належить тим, які стосуються економічної організації держави, оскільки саме від неї багато в чому залежить практична реалізація тих чи інших прав та свобод. Тому не дивно, що останнім часом питанням конституційного закріплення економічної організації держави приділяється значна увага вітчизняних науковців, а конституційна економіка як новий перспективний напрям досліджень є предметом підвищеного наукового інтересу.

У частині економічної організації держави ключова роль належить економічним правам, зокрема, праву на підприємницьку діяльність. Значення підприємницької діяльності у системах ринкової економіки, яку розбудовує Україна, важко переоцінити. Тому не дивно, що свого часу право на підприємницьку діяльність було конституціоналізоване на рівні Основного Закону України аби надати йому особливої ваги та значення у процесі перетворень планової економіки на ринкову. Варто зазначити, що Україна не є винятком в частині конституціоналізації вказаного права, подібний підхід був застосований у переважній більшості країн Європи [1, с. 269].

Особливо ілюстративним та пізнавальним у цьому контексті є досвід так званих нових індустріальних країн, де перехід до ринкової економіки та її стрімкий розвиток відбулися за самої активної участі та підтримки держави. Фундаментальні перетворення в економіко-правовій сфері сучасних постсоціалістичних держав із усією визначеністю порушують питання щодо необхідності докорінного перегляду ролі і місця органів державної влади різних рівнів у системі життєзабезпечення суспільства. Досвід закордонних країн, як розвинутих, так і тих, що розвиваються, свідчить про те, що успішний розвиток економіки залежить від досконалості механізму конституційно-правового регулювання економічних відносин, а також визначення місця і ролі держави в управлінні економічним процесом [2, с. 6].

Як засвідчує розвиток ринкових відносин, еволюції конституціоналізму та глобалізації доктрини прав людини, економічні фактори усе більше впливають як на життя людини і його соціальне і природне довкілля, так і процеси формування демократичної державності в цілому, функціонування й організацію публічної влади. Сучасні суспільство і держава з метою свого оптимального та цивілізованого функціонування, об'єктивно вимагають наявності системи взаємопов'язаних ринків, що втягує у свій обіг не тільки звичайні товари і послуги, але і саму працю, продукти культурної та інтелектуальної діяльності тощо. Вплив «ефекту економіки» відчувається практично на всіх суспільних структурах та інститутах. Політичне життя суспільства і держави чимдалі більше концентрується навколо створення умов для динамічного економічного розвитку [3, с. 142].

Повномасштабна війна ставить перед Україною значні виклики, в першу чергу, в частині втримання економіки на плаву на час війни та її успішного відновлення та розвитку після. Останнє особливо актуальне з огляду на глобальний напрям України на подальшу євроінтеграцію та вступ до ЄС. Невід'ємною складовою успішного післявоєнного економічного відновлення та розвитку України є, серед іншого, забезпечення адекватного, ефективного та передбачуваного правового поля здійснення підприємницької діяльності, яке б стимулювало розвиток національних виробників та притік іноземних інвестицій в розвиток бізнесу на території України.

За умов економічної турбулентності, а також та фрагментарності й мінливості законодавчого регулювання підприємницької діяльності особливої ваги набуває інституційне забезпечення балансу між публічною владою та економічною свободою, що є ключовою проблематикою конституційної економіки. У цьому контексті інститут бізнес-омбудсмана та активна реалізація ним своїх функцій та повноважень виступають не лише реакцією на поточні дисфункції регулювання, а й елементом конституційного механізму гарантування економічних прав в цілому.

Адже такі базові конституційні цінності як право людини на здійснення підприємницької діяльності, принцип вільного підприємництва, засади ринкової економіки та підзвітності публічної влади громадянському суспільству формують функціонально-телеологічну основу діяльності бізнес-омбудсмана. Доцільність його інституціоналізації та практика функціонування зумовлені необхідністю подолання структурних дисбалансів між економічною свободою та владним регулюванням, забезпечення конституційної раціональності економічної політики держави та запобігання свавільному втручання публічної влади у сферу приватної ініціативи.

В Україні відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 691 «Про утворення Ради бізнес-омбудсмана», утворено Раду бізнес-омбудсмана як «постійно діючий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України», діяльність якої фінансується через мультидонорський рахунок Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), та схвалене відповідне Положення про Раду бізнес-омбудсмана.

Новизна цього інституту не лише для вітчизняної, а зарубіжної правозахисної практики об'єктивно вимагає його дослідження з методологічних позицій сучасної конституційної науки. Так, наприклад, окреслюючи засади соціетального конституціоналізму, «в рамках якого суспільство на засадах субсидіарності та самоорганізації забезпечує функціонування ефективної системи забезпечення прав людини та економічну демократію», М. Савчин доводить, що в «в умовах перехідної конституційної демократії багато що залежатиме від вирішення дилем права «людини – безпека» та «демократія – соціальна ринкова економіка» [4, с. 75].

Як відомо, вибір методології дослідження у кожному конкретному випадку залежить від завдань, які стоять перед дослідником, від складності та особливостей об'єкту і предмету цього дослідження, багатоаспектності їх аналізу. Так, інститут бізнес-омбудсмана можна представити у вигляді складного багатокомпонентного об'єкту, складовими якого є: загальне уявлення про інститут омбудсмана та інститут спеціалізованого омбудсмана, історичні особливості їх становлення, фактори виникнення та тенденції розвитку; конституційно-правовий статус інституту бізнес-омбудсмана як інституту, що, залежно від типу обраної моделі, має ознаки як державного правозахисного органу, так і неурядового інституту і належить рівною мірою державі та громадянському суспільству; розвиток конституційного права на підприємницьку діяльність, на захист якого направлена діяльність омбудсмана, в системі конституційних прав людини тощо.

З методологічної точки зору в межах дослідження інституту бізнес-омбудсмана вважаємо за необхідне насамперед звернути увагу на феномен конституційної економіки, який вже знайшов своє концептуальне обґрунтування у вітчизняній науці конституційного права [5–8]. Так, традиційно конституційна економіка розглядається як свого роду міждисциплінарна методологічна конструкція, що поєднує інструментарій конституційного права, економічної теорії та інституціонального аналізу. Наприклад, як зазначає М. Савчин, конституційна економіка – це «міждисциплінарна концепція вибору моделі втручання держави в економічні свободи за допомогою юридичних засобів з метою забезпечення певного економічного порядку, що ґрунтується на певних інститутах, процедурах і правилах, на основі чого формулюються моделі ліберального, ліберально-демократичного та соціетального ринку» [9].

Такий комплексний методологічний підхід дозволяє вийти за межі формально-нормативного тлумачення суб'єктивних економічних прав людини, насамперед, права на підприємницьку діяльність, і зосередитися на інституційних механізмах обмеження публічної влади у сфері економічного регулювання. Тобто методологічно конституційна економіка використовується не як опис економічних процесів, а як пояснювальна модель, що дозволяє дослідити, яким чином конституційні принципи формують «правила гри» для взаємодії держави та бізнесу.

З парадигмальної точки зору конституційна економіка ґрунтується на ідеї первинності конституційних обмежень щодо економічної політики держави. У контексті дослідження бізнес-омбудсмана це означає, що, по-перше, економічна свобода розглядається як конституційна цінність, а не лише як об'єкт державного регулювання; по-друге, ефективність економічних інститутів залежить від якості конституційних і квазіконституційних гарантій; по-третє, правові інститути, які не мають імперативних повноважень (зокрема і бізнес-омбудсман), можуть відігравати ключову роль у непряму обмеженні дискреції держави.

Таким чином, методологія конституційної економіки насамперед дозволяє інтерпретувати бізнес-омбудсмана як інституційний інструмент реалізації конституційних обмежень у практиці публічного адміністрування. Адже інституціональний аналіз у межах конституційної економіки орієнтований на дослідження не лише формальних норм, а й реальних правил і практик, що впливають на економічну поведінку суб'єктів. У цьому вимірі бізнес-омбудсман розглядається як частина «економічної конституції» держави у широкому розумінні: ефективність прав людини є визначальним критерієм наявності конституції в матеріальному розумінні та водночас індикатором рівня кон-

ституціоналізму в державі. Методологічно це дозволяє дослідити, яким чином діяльність бізнес-омбудсмена впливає на стабільність економічних очікувань і довіру до держави.

Методологічний аналіз проблем виникнення, становлення, організації, функціонування та тенденцій розвитку інституту бізнес-омбудсмена в сучасному світі в цілому та, зокрема, в Україні у межах та за допомогою концепту конституційної економіки спрямований на виявлення того, як загальні конституційні принципи функціонують у реальній економічній взаємодії на практиці. У процесі дослідження інституту бізнес-омбудсмена це означає, наприклад, аналіз реальних практик розгляду скарг підприємців, або його рекомендацій як форми свого роду «м'якого» конституційного впливу. Такий підхід дозволяє показати, що конституційна економіка реалізується не лише через суди та закони, а й через інститути довіри та комунікації, до яких належить бізнес-омбудсман.

Нарешті, з аксіологічної точки зору конституційна економіка ґрунтується на поєднанні системи конституційних цінностей: верховенство права, економічна свобода, правова визначеність, пропорційність державного втручання, відповідальність публічної влади тощо. У цьому контексті правильне методологічне застосування цього підходу дозволяє інтерпретувати інститут бізнес-омбудсмена як ціннісно зумовлений механізм конституційного захисту підприємців, спрямований на досягнення балансу між публічними інтересами та конституційною свободою економічної діяльності.

Підсумовуючи, можна зробити **ВИСНОВОК**, що наукова методологія дослідження феномену конституційної економіки у контексті інституту бізнес-омбудсмена ґрунтується на інтеграції парадигмального, інституціонального, феноменологічного та аксіологічного підходів. Така методологія дозволяє розглядати бізнес-омбудсмена не лише як субсидіарний інструмент захисту прав підприємців, а як елемент механізму конституційного обмеження економічної влади держави та інституційну форму реалізації принципів сучасного конституціоналізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кириченко Ю.В. Конституційно-правове регулювання прав людини в Україні в контексті гармонізації з законодавством європейських держав: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02. Ужгород, 2018. 512 с.
2. Лоцихін О.М. Конституція як правова основа розвитку економічних функцій держави: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2016. № 6 (176). С. 6–11.
3. Правове регулювання та економічні свободи і права: *монографія* / за ред. проф. Михайла Савчина. Ужгород: Видавництво «РІК-У», 2020. 224 с.
4. Савчин М.В. Методологія юридичних досліджень у сфері публічного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2017. Випуск 44. Том 1. С. 68–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_44%281%29__18.
5. Батанов О.В. Тенденції розвитку конституційного права та проблеми трансформації Конституції України у вимірі конституційної економіки. *Альманах права*. Трансформація законодавства України в сучасних умовах. Випуск 14. Київ: Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2023. С. 139–144. URL: <https://almanahprava.org/almanac-of-law-14>.
6. Бедрій Р. Поняття конституційної економіки та необхідність оновлення Конституції України в частині регулювання фінансово економічних відносин. *Український часопис конституційного права*. 2023. № 4. С. 68–76. URL: <https://www.constjournal.com/pub/4-2023/poniattia-konstytutsiinoi-ekonomiky-neobkhdnist-onovlennia-konstytutsii-ukrainy>.
7. Іванова Р.Ю. Конституційна економіка як механізм організації правової демократичної держави : *монографія*. Київ: Ін Юре, 2017. 184 с.
8. Лоцихін О.М. Конституційна економіка та економічні функції сучасної держави в умовах глобалізації: концептуальний аспект. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*. 2018. № 26(2). С. 239–246.
9. Савчин М.В. Конституційна економіка. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т.: Т. 4: Конституційне право / редкол.: Ю.Г. Барабаш (голова) та ін. Харків: Право, 2024. С. 324–325.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026